

ARTURO CAMPION / YON ETXAIDE

PEDRO MARI

(Arturo Campi3n-en kontakizunetik Yon Etxaide-k
antzerkiratutako tragedia)

Bigarren iskribaldi hobetua

Lehenen iskribaldia: 1939

Donostia 1981

ARI DIRENAK

PEDRO MARI	22 urte
NESKATALDEA	16/24 urte
MATTIN ETA HONEN BI LAGUN	20/22 urte
MARTIN JOXE	28/30 urte
BI SOLDADU LAPUR	28/30 urte
ERNESTO KAPITANA	40 urte
AGAPITO TENIENTEA	35 urte
XURIO, JOANIS, BARNETXE ETA ISTEBE ARRE- TXEA	20/22 urte
PELLO LARRALDE	12 urte
MENDIRI KAPITANA	30/35 urte
RUIZ SARJENTOA	30 urte
SAGARMINAGA JENERALA	60/70 urte
SOLANO KORONELA	40/45 urte
APEZA (KAPEILAU)	35/40 urte
ATIENZA KAPITANA	40 urte
PIKETEKO SOLDADUAK.	

SOLDADU BAT, alegia Ruiz sarjentuak mandatuz bidaltzen duena Sagarminaga jeneralarengana.

ARTURO CAMPION-en

PEDRO MARI

Yon Etxaide Itharte-k antzerkiratua eta euskaratua

LEHENBIZIKO EGIKERA

Gertalekua Ulzama ibarrean, Olague deritzan hirixkako plazan edo zumaradi tankerako espaloidun kale zabal batean. Kale-iturri bat edo kale-banku bat edo bi gauzak ager daitezke, Pedro Mari-k bere ogiartekoa patxadan jan dezan boskarren agerraldian. Iturria eta bankua karrika espaloi zabalean kokatuak (oin hartuak) egotekotan, hiri giblean mendia eta oihana ikus daitezke.

LEHENENGO AGERRALDIA

PEDRO MARI ETA NESKATALDEA

(Hamabi neska gazte galsorora doaz gari jorran egitera, beren jorraiak eskuetan. Eskuin aldetik sar bitez.)

1 NESKATALDEA.—(Kantari eta jostalari.)

1. Iruten ari nuzu
Kilua gerrian,
Ardura dudalarik
Nigarra begian.	3. Ezkon mina dudala
Zuk omen diozu;
Ez dut amore minik,
Gezurra diozu.
2. Nigar egiten duzu
Oi! suspirarekin,
Kontsolaturen zira
Bai, denborarekin.	4. Ezkon-mina dutenak
Seinale dirade:
Matrel hezurak seko,
Koloriak berde.

NESKA BAT.—(*Hogei urteko neskatxa gazte eta liraina. Taldeko batzuek Pedro Mari herriko festetatik ezagutzen dute, bati-pat «Neska Bat»ek*). Hara! ikus nor datorren hortxe; Errazu-ko Pedro Mari da. Zerk ote dakar honontz?

NESKA BATZUK.—Nork esango? (*batek*). Bera da-eta (*beste batek*). Bai, ez da dudarik, Pedro Mari Errazuko da (*hirugarren batek*).

NESKA BAT.—Kopla bat kantatuko al diogu zirika antzean?

DENAK.—Hori! Hori! (*Kanta bezate, «Neska Bat»ek hasera emanik*):

*Arreba, nahi duzuia
Gizonik erosi?
Eliza bazterretan
Bi sosetan zortzi.*

PEDRO MARI.—(*Hogeiabi urteko nekazari gazte eta sasoikoa. Ezker aldetik sar bedi, fardela bizkarrean*). Ez dakarzue aldarte (umore) txarra, neskatxa panpoxak. Nik ere bada-kizkit, ordea, kopla zaharrak, eta berriak asmatzen ere ez naiz hain kamotsa (motela).

NESKA BAT.—Bota, orduan, pozik entzungo dugu.

PEDRO MARI.—Horra, bada:

*Anaia, nahi duzuia
Emazterik erosi?
Baratze kantoinetan
Sosian hemezortzi.*

(*Hamasei urteko neskatila lirain batek dantzatzuz jarrai bekio Pedro Mari-ren bertso doinuari. Dantza inprobisatu honen ritmoa doinuari aplikatzea zuzendariaren gain geldi bedi.*)

NESKA BATZUK.—Txit ongi! Bejondizuela bioi! (*txaloak eta algarak neskatilen artean*).

NESKA BAT.—(*Pedro Mari-rengana alderatuz*). Dantzari onaren-tzat ez dago ttun-ttun txarrik. Ez ote?

PEDRO MARI.—Ez zaitetz hurbil, maite.

NESKA BAT.—Zergatik?

PEDRO MARI.—Esaeragatik: «Olague-n (1) baxera urrez, ni harat orduko lurrez».

NESKA BAT.—Nik ere badakizkit esakun zaharrak... Esakunlaria deitzen naute (didate).

PEDRO MARI.—Esan iezadazu (esadazu) bat. Zure ahoan ezti gozo izanen da.

NESKA BAT.—«Asto handiak, Baztango» (*neskek leher gaizto egin bezate farrez*).

PEDRO MARI.—(*Lotsakor*). Neure lepotik ederki farre egiten dakizue. Berriketak utzita aurrera segitu beharko dugu.

NESKA BAT.—Aurrera? Nora baina? Zu ikustean esaten ari ginen norako martxa ote daramazun zure fardel eta guzti.

PEDRO MARI.—Pagogaina-ko baserri (borda) zaharrera lotzen ninduen lokarri bakarra hautsi da. Amona hil zait. Zer egin behar dut Errazu-n?

NESKA BAT.—Izpegi-ko mendietan eta Urbizi-ko erreka ondoan baino hobeto eta erosoago hizitzen da hirian. Ez ote?

PEDRO MARI.—Ez da horregatik. Esan bezala, amona hil zait. Gurasoak ere hilak ditut, amona baino lehen. Arreba zaharra Berrueta-ra ezkondu zen, urrengo biak Arizkun-era, eta gazteena, Errazun bertan, borda (baserri) aberats batera. Nik ez dut oraingoz ezkontzeko pentsamendurik. Zer egin dezaket? Nere bazterrak saldu eta martxa.

NESKA BAT.—Iruñe-ra, noski?

PEDRO MARI.—Bai, zera!

NESKA BAT.—Nora, bada?

PEDRO MARI.—Ameriketara.

NESKA BATZUK.—(*Sineskaitz*). Ameriketara?

(1) Tekstuan: «Baigorri»n, esaera zaharrak dioen bezala. Gu, ordea, Baigorri-tik Ulzama-ko Olague-ra aldatu gara lekuz eta, honetxegatik, herri ize-na trukatu beharrean aurkitu gara.

PEDRO MARI.—Bai, gaztetxotatik daukat gogoia Ameriketarako, zenbait herritar bezala aberasteko. Soro eta tresnak Leo-kadi ene arreba gazteari saldu dizkiot, Errazu-n ezkondua dagoenari, alegia. Etxea bakarrik gorde dut neretzat, aberastua natorrenean bertara joateko bizitzera.

NESKA BAT.—Abagune polita duzu orain hanka egiteko. Diote-nez, Espainia eta Frantzia arteko gerla (gudatea) sortzear (sortzeko zorian) omen dago. Baztango gudari-taldearekin joan beharko zenuke gerlara eta agian Frantzian barrena. Ez da giro oraintxe.

PEDRO MARI.—Ez horixe, odei beltzak gero eta biltzenago ari dira. Gudaletxea eta gerla ez dira neretzat eginak. Gorro-tagarri zaizkit. Orain banoa Iruñera dilijentzia hartzera eta handik atsebetean edo iritxiko ahal naiz Cádiz-era ontzia hartzeko.

NESKA BAT.—Bidaia luze eta aspergarria.

PEDRO MARI.—Hala da. Baina gauzak dauden bezala daudelako, ez naiz ausartu Bordele-tik joaten, gerla gainean baitugu eta frantsesek preso har nintzakete.

NESKA BAT.—Norbaitek izango du pena bihotzean zu joaten iku-sita.

PEDRO MARI.—(Igarritz). Nork? Kattalin Eiharaldekoak?

NESKA BAT.—Horixe! Iaia moztu zizkizun zure Ameriketarako asmoak.

PEDRO MARI.—Ez zen hainbestekorik izan gure artean. Atzo joan nintzaion agur esatera Izpegi-ko atean barrena, baina ez nuen etxean arkitu neure Kattalin Baigorriko.

NESKA BAT.—Jakina! zure zain egongo zen, bada!

PEDRO MARI.—Dena dela, ez nintzen oso alai etxeratu. Badaki-zu, bihotzean beti zerbait gelditzen baita.

NESKA BAT.—Ja, jai! Amodioa ahazteko ardoa, Pedro Mari.

PEDRO MARI.—Eta mutil gazteak aberasteko Amerika.

NESKATALDEA.—(Ezker aldetik atera bedi talde guztia kantari.)

*Ezkondu nahi dutenak
Seinale dirade:
Matrel hezurak seko,
Koloriak berde.*

PEDRO MARI, MATTIN ETA HONEN BI LAGUN

(Hiru mutil gazte eta sendo sartzen dira ezker aldetik, hauek ere, Pedro Mari bezala, beren fardelekin eta makilekin. Mugaz bestaldetik datoz, Frantziako Iraultzaren hatzaparretatik ihesi. Horietako bat Pedri Mari-ren laguna da. Baigorri-koa da eta Mattin deritza.)

MATTIN.—Kaixo, Pedro Mari, zer habil? Ez nian pentsatzen hi hemen ikusterik.

PEDRO MARI.—Ameriketarako martxa diat, Mattin, inoiz esan nian bezala. Eta zuek Olaguera, aberetara edo?

MATTIN.—Bai, zera! Frantziatik ihesi gatozkik (gatozek), zala-parta hauek igaro artean Espainian egoteko asmoz.

PEDRO MARI.—Nongoak dituk lagunak?

MATTIN.—Bat Urepelekoa eta bestea Aldudekoa. Hirurok nafarrrak gaituk hi bezalaxe.

PEDRO MARI.—Bai, ondikotz! muga zikin horrek zatitutako nafarrak... Eta norako martxa duzue?

MATTIN.—Lana aurkitzen dugun tokira. Ahal badugu inguru hontan geldituko gaituk, gure etxetatik hurbil egoteko. Baina, ezinbestean, Iruñeko lurretara, Erriberara edo Errioja-ra jo beharko diagu.

PEDRO MARI.—Beharbada, neure arreba Leokadi-k beharko du morroiren bat, neure lurrak hari saldu baitzikiot eta morroirik gabe ezin dizkitek denak eramán. Dena den, esán nere lagunak zaretela eta berak lagunduko dizue lana bilatzen.

MATTIN.—Ez legokek gaizki. Etxetik hurbilago ezin. Mila esker Pedro Mari. Saiatuko gaituk, eta Baztan-en lanik aurkitzen ez badiagu, denbora izanen duk beste norabait joateko.

PEDRO MARI.—Eta zer berri Frantzian? Nola zebiltzak gauzak?

MATTIN.—Ezin okerrago. Beldur nauk, etxeratzen garenean dena azpikoz gainera aurkituko ez ote diagun. Bizirik uzten badizkitez behintzat gure familiak...

PEDRO MARI.—Hainbestekoa ote, Mattin?

MATTIN.—Izugarria, motel, izugarria. Nazinoaren lagunak gure ibarraz nausitu dituk. Elizak itxi dizkitek eta belarrez bete; kalizak, patenak eta eki-sainduak (eguzki-sainduak, kusto-diak) ostu (ebatsi, lapurtu). Arbolatxo bat ipintzen ditek enparantzaren erdian eta dantzari ekiten ziotek bere inguruan, orroaka eta birao beltzenak esanaz. Haiekin zebiltzak Pinet frantsesa eta apez gaiztoak: Mariturri, Duronea, Sorondo-Txaldun, zerriak! ezkondu nahian; guztiok Galtzagorri-ren besotik.

PEDRO MARI.—Horiek horrela, eta apez, fraide eta serorarik gehienak, zuek bezala, ihesi. Errazu-n, eta Baztan-en non-nahi, baduk horietako ihesliar ugari beren etxetara noiz bueltatuko zain. Gizajoak!

MATTIN.—Eta predikuak egitea apezei baino gehiago gustatzen zaiek. Ez dituk isildu ere egiten hitzontzi aho ustelok. Tabernak dizkitek beren kulpito. Entzun beharra zaiek ardoz bero-bero eginda gero. Horiek esaten dituzten astakeriak esateko ez zegok latina ikasi beharrik. Horrela nerau (neroni, ni neu) ere nintzatekek sermolari! Sasi maisuok erregeren orde z jarri diguten Errepublikari obeditzera behartu nahi zigutek. Tokitan zeudek! Gizonek agintzen ez badakite, jar ditzatela emakumeak. Ez liketek gaizkiago egingo.

PEDRO MARI.—Eta denok diotenez, Espainia eta Frantzia arteko gerla egun batetik bastera hasteko omen zegok.

MATTIN.—Iadanik (honez gero) sortua ez bada, ez zaiok asko faltako. Frantsesek diotenez, Errepublika Madrilera eraman behar omen ditek eta ez omen duk fraide eta inkisidorerik bizirik geldituko Espainia guztian.

PEDRO MARI.—Hobe diat, bai, Ameriketara lehenbailehen alde egin, asta-kirten horien hatzaparretan eror ez nadin.

MATTIN.—Ez ezakela dudarik egin. Gure egoera tristean erori nahi ez baduk hanka egin ezak aguro. Ez diat kontatu oraindik gure ihes egitea nola izan den. Entzun: oraintsu, euskaldun bolontarien batailoi bat eratzen hasi dituk gure eskualdean. Jakina, inor gutxi apuntatzen duk eta ezin osatu ditek behar luketen soldadutza. Orduan mutil ehizean hasi dituk eta bai gure bila etorri ere. Gaitzerdi, garaiz ezkutatatu gaituk. Baina luzaro kukutua egoterik ez zegok eta, gure fardelak eginda, muga pasatzea erabaki diagu. Gaur goiz-

ean, egun sentian, jendarmeeek ikusi gatxiotek eta mendiz-
mendi jarraitu tiroka. Larri ibili gaituk, horixe bai, baina
muga onez pasatzea lortu diagu Jaunari esker. Orain Es-
painiko partean gatxeudek. Libro gaituk! Bai, Libertate,
Berdintasun eta Anaitasun izeneko tirania gorrotagarriaz li-
bratu gaituk. Gorde bezate berentzat gezurrezko Trinitate
(Hirutasun) hori. Gu ez gatxiotek azpian hartuko.

PEDRO MARI.—Zuek nahi duzuenean joan zaitezketek. Nik, he-
mengo adiskide min batekin egon beharra zeukat, ez bai-
nuke Ameriketara joan nahi hartaz despeditu gabe; baina,
ez zekiat non bizi den. Norbaiti galdetu beharko.

MATTIN.—Bai, oraintxe joango gaituk... Baina, ahanzi baino
lehen: Ez al dakik berria?

PEDRO MARI.—Zer berri?

MATTIN.—Kattalin Eiharaldekoa Mixel Elorga-rekin ezkontzen
dela. Noski, lehenago soldadu eramaten ez badute.

PEDRO MARI.—Ez nekiken ezertxo ere. Zorionekoak izan daite-
zela.

MATTIN.—Pentsa! Nik ez nekiken gizongaia zuenik ere. Duela
hiruzpalau egun esan zidateken. Nonbait, bat-bateko kon-
tua izan duk. Mixel beldur omen zuan soldadu eramango
zutela, bere bila joango zirela mehatxu egin baitzioteken,
eta ez bat eta ez bi, ezkontza tratua egin ziteken, zeren,
diotenez, ezkonduak nekezago eramaten omen dizkitek sol-
daduskara eta batez ere gerlara. Beraz, ezkontzen delarik,
bakean utziko ditek bere etxean, momentuz. Gero, gero-
koak.

PEDRO MARI.—Ez duk gaizki pentsatua. Bakoitzak ahal duena
egiten dik. Gainera, begi zorrotza izan dik andrea aukera-
tzen, zeren Kattalin neskatala on eta gustagarria baita.

MATTIN.—Ez huen, noski, gaizki hartuko albistea (notizia). Nik
bederen ez diat esan minik egiteko asmoz.

PEDRO MARI.—Ez gizona, ez. Horrela lasaiago galditzen nauk.
Biotza penez (penatan) nian agur esatera joan nintzaionean
etxean aurkitu ez nuelako. Orain ikusten diat horrela hobe
izan zela, zeren ezkontzekoa zela jakin izan banu, ez nindu-
ken joango eta berak, bestalde, ongi egin ziken ez agertzen.

Beraz, joanak-joan: iadanik neure buru-bihotzetan ez duk pentsamendu bat besterik gelditzen: Amerika.

MATTIN.—Pozten nauk hire bihotza ez mindua.

PEDRO MARI.—Hago trankil, Mattin... (*bat-batean, begiak urrutira luzatuz*). Baina, zer ikusten diat? Ene adiskide ona bidez-bide zetorrek.

MATTIN ETA LAGUNAK.—Agur, bada, Pedro Mari eta segi ondo (*lagunek: izan ongi, ondo joan*). Bidaldi (*bidai*a) on Ameriketara.

PEDRO MARI.—Zuek ere suertea izan dezazuela lanarekin eta lehenbailehen etxeratu zaitetzela. Badakizue non duzuen ene arreba. Joan beldurrik gabe; berak lagunduko zaituzte (*dizue*).

(*Mattin eta bere lagunak atera bitez eta Pedro Mari geldi bedi bere adiskidearen zain.*)

HIRUGARREN AGERRALDIA

PEDRO MARI ETA MARTIN JOXE

(*Agerraldi honen bitartean, agertokiaren atzeko adetik, espainar guda-riak iragan bitez alde batetik bestera, gaizki jantziak, zikinak eta itxura txarrekoak eskuarki. Hauetako bi, bizpahiru edo hiruzpalau aldiz igaroko dira Pedro Mari-ri begira zenbait keinu edo jestu adierazkor eginaz. Erregeordekoa eta gudaiburu batzuk igaroko dira eskuin aldetik ezker aldera, Pedro Mari-k bere lagunari haien nortasunaz galde egiten dionean.*)

PEDRO MARI.—Hauxe halabeharra, Martin Joxe! Oraintxe nindukan joatekoa hire etxera despeditzeko.

MARTIN JOXE.—(28/30 urte. Errazuarra da, baina urtebete darama ezkondurik Olague-n bertako alaba batekin. Pedro Mari-ren ahaide egiten da, bestengusu edo zerbait halatsu. Ezkondu aurretik kontrabanduan ibiltzen zen Errazu-tik Baigorri-ra eskuarki eta zenbait aldiz Pedro Mari-k lagunduzion lan hontan urte pare batean. Horietako ibilaldi batean ezagutu zuen Pedro Mari-k Baigorri-n bere Kattalin Eiharaldeko. Martin Joxe, atxurra bizkarrean, sorora lanera doa. Artzanora ere eraman dezake berarekin, arratsean ardiak bildu behar baititu). Kaixo Pedro Mari, ba al hoa?

PEDRO MARI.—Bai, azkenean banatxiak, hemen gauza onik ez zegok-eta. Lehenago joan behar nian. Baina badakik, bi gauzek lotzen nindutekan: Kattalin-ek eta amonak. Bi lokarriok puskatu dituk eta bania.

MARTIN JOXE.—Ongi egiten duk. Ameriketara lana eta bakea aurkituko dituk eta dirua egin ahal izango duk. Nerau ere pozik joango niduek hemen datorkiguna ikusita. Zein kaitan (portutan) itsasoratzen haiz?

PEDRO MARI.—Buenos Aires-era joateko non nahi har daitekek, baina nik Txile-ra joan nahi diat, han lagunak baitzeuzkat eta berek lagunduko zidatek lehendabiziko pausoak ematen. Txilerako ontziak berriz Bordeletik eta Kadiz-etik bakarrik ateratzen omen dituk. Bake denboran Bordele-tik joango niduek, hurbilago baitzegok, baina gaurko egorran Kadiz-era jo beharra zeukat.

MARTIN JOXE.—Gerla gainean diagu eta ikusten duanez herria soldaduz bete zaiguk. Ez zegok oraintxe giro.

PEDRO MARI.—Frantziako mugetara ote zihoaztik?

MARTIN JOXE.—Bai, Frantziako muga defendatzea lehenik eta gero, diotenez, Frantzia konkistatzera Pariseko tronuan erregea jartzeko.

PEDRO MARI.—Hori al diote? Bitxi da, zeren frantsesek diotenez Errepublika Madrilerara eramane behar omen ditek eta ez omen duk fraide eta inkisidorerik bizirik geldituko Espainia guztian.

MARTIN JOXE.—Bakoitzak bere gisa hitz egiten dik. Geroak esango nork duen arrazoi. Dena dela, soldaduok bartarratsean heldu zituan Olague-ra. Logroño-tik bi ekitalditan etorriak dituk noski eta nekatu xamarra bezaz. Hemen errejimendu bat kokatu duk, baina Iruñean eta inguruetan gehiago omen daude Nafarroa eta Frantzia arteko mugetara ateratzeko prest. Hemengoak Baztan-era zihoaztik.

PEDRO MARI.—(*Soldaduei begira*). Jende narratsa eta traza txarrekoa.

MARTIN JOXE.—Halakoa ohi duk koko jendea, gaztelaua. Argi ibili horiekin Gaztelako lurraldetan zehar hoanean.

PEDRO MARI.—Eta horiek nortzuk dituk? (*Errege-ordezkoagatik eta gudalburuagatik*). Buruzagitakoak ziruditek.

MARTIN JOXE.—Bai, errege-mandataria (ordezkaria) eta erreji-menduko koronela. Sekula ez diat ikusi gure Nafarroa soldadu arrotzez zapaldurik. Frantsesei atek itxi beharrez, gaztelauak sartu zaizkiguk. Nahiz bata, nahiz besteak kaltea eta ondarena besterik ez zigutek ekarriko.

PEDRO MARI.—Hi behin batez Gaztelako lurretan zehar ibilia haiz. Esplikatu al didak zer moduzko parajeak diren haiek?

MARTIN JOXE.—Tristeak, motel, tristeak. Mendi soilak, haitz gorriak, lerradi (pinudi) ilunak eta ordeka nabar azkengabeak, lur idor eta autsez beteak. Gizonak, argalak, zarpatuak, iletsuak eta kolore maxkarrak. Haien ezpainetan ez duk farre-antxik somatuko, ez eta haien eztarrietan kanta alairik; dena duk han goibel eta ilun, dena tristura jario.

PEDRO MARI.—Eta ostatuz nola zegok?

MARTIN JOXE.—Hango ostatuak txerritokiak dituk hemengoen aldean. Bazirudik erratza (eskoba) urtean behin pasatzen dutela gehieneko eta janariak ere pertsonarentzat baino txerrientzat egina hobeto zirudik. Ostalariak axolakabeak dituk, neskameak txima-jario, zatar eta narratsak. Ez duk hemengo ostatuetan bezela jenderik biltzen jai arratsaldea igarotzeko, baina zamalzainak etortzen badira, ospa! kalera denok haiei tokia egiteko. Logela armiarma sarek eta bestelako zikinkeriek mukuru eta ohean maindirerik ez. Gainera, euskaldunentzat burla eta destaina, gatelaniaz ongi ez badakik behintzat. Gogora hadi «Erdal herriko bizimodu» deritzan gure kanta zaharrak dioenaz:

*Hango sukak bazterrak ikustekoak:
Laratzikan batere, falta auspoak;
Alki sendoak:
Hiru edo lau harri kintalekoak;
Hango zokoak:
Ezkonduz geroztikan garbitzekoak.*

PEDRO MARI.—Zer egingo zaio? Ameriketara joateko hortik pasa beharra zegok.

MARTIN JOXE.—Bai, Pedro Mari, segi ezak beldurrik gabe. Hire bizitzan lanak eta nekeak pasa beharko dituk, baina merezi dik aberastuta etxeratzekotan... Baina, presaka nabilek, Pedro Mari eta utzi beharko haut. Soroan bazeukat zer-eginik franko, egur pittin bat ere moztu nahi nitek eta arratsean artaldea bildu.

PEDRO MARI.—Nik ere pixka bat zuzpertzeko otordu kokkor bat egin eta abiatu beharko diat.

MARTIN JOXE.—(Sorbaldako sendo batzuk elkarri emanaz). Agur, bada, Pedro Mari; ongi joan eta ea Amerika hortatik ontzako urrez mukuru etortzen haizen urte asko baino lehen (bihoa emeki emeki).

PEDRO MARI.—Ahaleginak egingo dizkiat. Lanerako gogoia eta sasoiak bazeukat. Gainerakoa berez etorriko duk. Ongi bizi Martin Joxe eta noizpait —hogei edo hogeitamar urte barru?— elkar ikusi arte.

LAUGARREN AGERRALDIA

PEDRO MARI ETA BI GUDARI ESPAINAR

(Eskuin aldetik, lehenago aipaturiko bi gudariak, Pedro Mari-ri begira keinuka zihardutenak alegia, sartzen dira. Pedro Mari ogiarteko bat jaten hasiko da. Bi gudariak, halaber, ogiarteko bana janaz eta zato bat ardo dutelarik sartuko dira. Agerraldi hau, nahita nahiez, gaztelaniaz egin beharrean aurkitu gara, bi soldadu gaztelauak euskerarik ez dakitelako eta bertan esaten direnak esanda, absurdo bat litzatekeelako gure mintzairan hitz egitea, entzuleari (edo irakurleari) suposa-arazi beharrez gaztelaniaz ari direla. Erdaraz emanda berriz, berezkotasuna eta errealitatea bizi-bizirik gordetzen ditu.)

§ GUDARI (1).—Buenos días, amigo, ¿con que almorzando, eh?

§ PEDRO MARI.—(Erdalgaitzean). Sí, un poco comiendo o así.

§ GUDARI (2).—Pues que aproveche, muchacho.

§ PEDRO MARI.—También nosotros buen provecho.

§ GUDARI (1).—Buen tiempo tienes para ir de viaje.

§ PEDRO MARI.—Ya lo creo.

GUDARI (2).—¿Hasta dónde vas, si no es indiscreción?

PEDRO MARI.—Primero, Pamplona, luego diligentzia Cádiz, co-
ger barco y hasta las Américas.

GUDARI (1).—¡Cáspita! ¡Menudo viaje!

GUDARI (2).—¡Quién pudiera ir a América!

GUDARI (1).—Sobre todo ahora, en los tiempos que corremos.

PEDRO MARI.—Sí, malos tiempos, mejor ir América.

GUDARI (2).—¡Pero, hombre, si estás comiendo a palo seco! Echa
un trago de nuestra bota (*eman biezaio zatoa*).

PEDRO MARI.—(*Soldadu gaztelauen atsegintasunaz harriturik*).
Grazias, muchas grazias (*edan beza*). Buen bino.

GUDARI (1).—Tú verás, compramos en Logroño, así que autén-
tico vino de La Rioja.

GUDARI (2).—Pues ya puedes beber tranquilo todo lo que quie-
ras, que para eso está. Además, con algo hay que celebrar
tu viaje a América.

GUDARI (1).—Toma, echa otro trago sin miedo, que en América
podrás hacer mucho dinero pero no vas a tener este vino.

PEDRO MARI.—(*Edan ondoren*). Grazias, amigos, grazias, pero
estoy un poco abergonzado. Además, yo no sé hablar bien
castellano.

GUDARI (2).—¡Pero si hablas estupendamente! No tienes por qué
avergonzarte.

GUDARI (1).—Además, vosotros, los navarros y los vascongados,
tenéis una lengua maravillosa. ¡Quién pudiera saberla!

GUDARI (2).—Yo estuve de guarnición durante un par de años
en San Sebastián y Fuenterrabía y aprendí bastante. Sé
decir *neskatxa polita*, *ardo ona*, *ekarri dirua*, *eman musu bat*,
asto koskorra, *arraio pola* y así otras cosas.

PEDRO MARI.—Pues sabes mucho.

GUDARI (2).—¡Qué va! Solamente para defenderme un poquitín.
Pero bebamos, muchachos, que este feliz encuentro con un
honrado vascongado hay que celebrarlo. Yo en mi profe-

sión de soldado he recorrido muchos países, pero en ninguna parte he hallado gente tan honrada y servicial como la vascongada. (*Edan bezate hirurek.*)

GUDARI (1).—Tienes razón, amigo mío, todos los navarros y vizcaínos llevan la honradez y la nobleza en la sangre.

GUDARI (2).—Amigo vizcaíno, puedes estar orgulloso de llevar sangre vascongada en tus venas. ¡Quién pudiera llevarla! Vuestra nobleza es universal y no estáis contaminados por las razas impuras, como son los judíos, moros, agotes y demás ralea. Ante vuestros venerables Fueros el Rey tiene que doblegar su orgullosa cabeza acatando el Pase Foral que proclama solemnemente: «Se obedece pero no se cumple». Sois un pueblo libre que a través de su historia supo mantener a raya a romanos, godos, francos, moros y demás invasores. Los vascones derrotaron al malvado rey franco Carlomagno en la gesta de Roncesvalles. Vuestro Rey Sancho VII el Fuerte derrotó definitivamente a los moros en la batalla de las Navas de Tolosa; un vizcaíno, Juan Sebastián de Elkano, dio el primero la vuelta al mundo, etcétera, etcétera.

PEDRO MARI.—Sabes mucho más que yo, soldado.

GUDARI (1).—Es que mi amigo es Bachiller, para que lo sepas. Tiene una cultura superior a los oficiales, quienes le consultan a menudo. Por lo tanto, no te extrañe nada de lo que has oído. Pero, amigos míos, brindemos por el noble pueblo vascongado, y a falta de copas echemos un buen trago del Rioja de nuestra bota (*edan bezate bana bana eta Pedro Mari edaten ari den artean, haizto bereizi batekin edo guraizeekin motu biezaio trebetasun handiz gerritik zintzilik daraman diru-boltsa eta ezkuta beza bere txamarraren barruan*).

GUDARI (2).—(*Danbor hotsa entzun bedi urrutian*). ¿Pero qué sucede? Sin duda llaman a filas. Tenemos que incorporarnos rápidamente. Vayamos. Agur, noble vizcaíno, buen viaje y que Dios te ampare (*atera bitez korrika*).

PEDRO MARI.—(*Bakarrik*). Zer gertatu ote zaie hain larrituak joateko? Sekula ez dut entzun hain ederki hitz egiten dakien gizonik. Zoraturik nengoen berari entzuten. Zer gorai-pamenak ez ote dizkigu egin euskaldunoi! Gaztelau guztiak

ez dira, nonbait, Martin Joxe-k esaten zuen bezain makurrak eta doilorrak... (*Bat batean, igarriz*). Baina boltsa askatu edo erori egin ote zait? (*Eskuak gerrira eramanaz*). Ala Jainkoa!... (*dena izu eta amorru*). Lapur zerriok! Ebatsi (ostu) egin didazue! Koko urdeak! Gaztelau zapoak! Arrazoi zian, bai, Martin Joxe-k. ¡Man errobau!, ¡Man errobau! (*Irtezen da lapurren atzetik*).

BOSKARREN AGERRALDIA

KAPITANA ETA TENIENTEA

(*Agerraldi hau ere gaztelaniaz emanen dugu ezinbestean. Pedro Mari-ren oihuak eta dehadarrak entzun bitez gero eta apalago, «lapurrak!», «gezurtiak!», «maltzurak!», «doilorrak!» eta holako esanaz euskaraz eta «man errobau» gaztelaniaz.*)

KAPITANA.—(*Agertokira azaldu gabe eta Olague-ko kaletan dabiltzan gudariei hots eginaz*). ¡Eh, soldados! ¡Detened a esa fiera alocada y traédme aquí que yo la amansaré! ¡Si resiste dadle una buena zurra! (*Agertokian sartuz*). Es un loco de atar, lo demás no se entiende. Pero ¿te has fijado? Vociferando y rugiendo como un endemoniado. Vete a adivinar lo que iba diciendo en su lengua de perra vizcaína.

TENIENTEA.—(*Pedro Mari atera zen aldera begiratzuz*). Creo que ya le han cazado, aunque parece ser que se resiste el muy bravucón.

KAPITANA. (*Begiratzuz eta jestoka*). ¡Duro con él, sargento! ¡Zúmbalo hasta que se achante! ¡No tengáis compasión de ese hijo de perra! Ya le enseñaré yo a ese vizcaíno de Barrabás lo que es la disciplina. Lo que gozaré domando a ese potro salvaje.

TENIENTEA.—¿Acaso piensas enrolarlo en el ejército?

KAPITANA.—¿Por qué no? Me lo llevo a granaderos. Buen mozo, por otra parte, comparado con esta morralla. Pienso hacer de él un buen soldado. ¿No lo crees?

TENIENTEA.—No digo que no. Pero se da la circunstancia de que por su condición de navarro o vizcaíno, como quieras lla-

mar, podríamos vulnerar los Fueros del Reino de Navarra. Ya sabes que los naturales de este País están exentos de servir en el ejército castellano.

KAPITANA.—¡Qué Fueros ni qué narices! No me vengas a mí con esas historias. Ya que lo hemos pescado en nuestras redes no le vamos a soltar tan fácilmente. Caso de que hayamos cometido un acto ilegal, ¿a quién va a recurrir el desgraciado si ni tan siquiera sabe hablar? No te preocupes por tan poca cosa, hombre; además, respondo yo.

SEIGARREN AGERRALDIA

KAPITANA, TENIENTEA, PEDRO MARI, SARJENTOA
ETA BI GUDARI SOIL

(*Agertokian sartu baino lehen Pedro Mari-ren mintzoa entzun bedi. Hau, bi soldaduren baioneta artean dakarte, sarjentu baten agindupean.*)

PEDRO MARI.—(*Desesperaturik*). ¿Man errobau y yo preso? Pero ¿por qué? Yo conozer soldados ladrones. Bosotros coger hazer.

SARJENTUA.—¿Con que los soldados somos ladrones? Toma esto (*masaileko bat eman biezaio*) para que aprendas. Y cállate de una vez que con tu lengua de trapo vizcaíno me sacas de quicio.

KAPITANA.—Por fin ya están aquí (*sar bedi Pedro Mari bi soldaduren baioneta artean eta sarjentuaren agindupean*).

SARJENTUA.—(*Diosala militarcki eginaz*). Aquí le tiene a su prisionero, mi capitán.

KAPITANA.—Gracias, sargento, has cumplido con tu deber. (*Pedro Mari-rengana zuzenduz*). ¿Cómo te llamas?

PEDRO MARI.—Pedro Mari Belarra.

KAPITANA.—¿De dónde eres?

PEDRO MARI.—De Errazu.

KAPITANA.—Se contesta «de Errazu, mi capitán». ¿Y dónde está ese maldito pueblo?

PEDRO MARI.—En el Balle de Baztán, zerca de Elizondo.

KAPITANA.—Elizondo, ya conozco. Allí íbamos destinados, pero acabamos de recibir contraorden. Volvemos a Pamplona. Pero ya te he dicho que siempre tienes que decir «mi capitán», o por lo menos «señor».

PEDRO MARI.—Sí, señor.

KAPITANA.—Y cuádrate, so imbécil.

PEDRO MARI.—¿Qué es eso?

KAPITANA.—¿Pero todavía no has aprendido a decir «señor» o «mi capitán» y encima no sabes lo que es cuadrarse? (*Sarjentuarengana zuzenduz*). Enséñaselo, sargento (*erakuts biezaio*).

SARJENTUA.—Así se cuadra, tonto del higo.

KAPITANA.—Bien, así me gusta. Ahora que has aprendido a cuadrarte, en lo sucesivo serás soldado de Su Majestad el Rey.

PEDRO MARI.—¿Yo soldado? Yo ir América...

KAPITANA.—Haz el favor de no chistar. El sargento Hernández se encargará de darte la instrucción.

SARJENTUA.—A sus órdenes, mi capitán. Será para mí un placer.

PEDRO MARI.—Es que tú no entender, yo ir América...

KAPITANA.—No quiero saber nada de tu vida y haz el favor de no tutear a tu superior. Y aprende a decir «señor» o mejor «mi capitán», si no quieres que te arreste. Contesta: sí, señor; sí, mi capitán.

PEDRO MARI.—Sí, señor; sí, mi capitán. (*Bat-batean, desesperatuki*). Pero yo nabarro ser, yo derechos tener. Yo obligación tener serbir Nabarra contra frantsez, pero no serbir en ejértzito castellano. (*Ahots ozenez, beldurra galduta*) Nabarros Fueros tener, Derechos tener. Nabarra Cortes tener, Virrey tener. Yo a ellos serbir.

KAPITANA.—(*Sutua*). ¡Cállate, hijo de perra, vizcaíno del demonio!

PEDRO MARI.—Yo nabarro ser, no bizkaino.

KAPITANA.—¡Me da lo mismo! ¡Sois tal para cual! Y por tu insolencia vas a ir al calabozo. Estoy hasta las narices de vuestros Fueros. Para mí no tenéis ningún derecho. Sois lo mismo que los demás españoles y tenéis que pasar por el mismo rasero. Además, si te dejáramos libre tendrías que servir con los tuyos, porque supongo que los navarritos no pensarán comer a la sopa boba, mientras los demás españoles nos descrismamos con los franceses. Con los tuyos o con nosotros es lo mismo. Por lo tanto, no pienses que te hacemos una injusticia. (*Sarjentuarengana zuzenduz*) Sargento, puedes llevártelo. Empieza a enseñarle la instrucción militar y en cuanto llegemos a Pamplona...

SARJENTUA.—(*Moztuz*). Perdón, mi capitán, ¿ha dicho usted Pamplona?

KAPITANA.—Sí, volvemos a Pamplona. Son órdenes. Digo que en cuanto llegemos a Pamplona le meteréis en el calabozo del cuartel a pan y agua durante ocho días. Y soy condescendiente, porque su insolencia merecía un mes de arresto.

SARJENTUA.—(*Tentetuz eta militarcki agurtuz*). A sus órdenes, mi capitán. ¿Desea usted alguna cosa más?

KAPIIANA.—Que cumplas a rajatabla lo que te he ordenado. Nada más.

SARJENTUA.—Pierda usted cuidado, mi capitán (*berriz agurtzen du militarcki eta joaten da bi soldaduekin eta Pedro Mari-arkin*).

TENIENTEA.—Al fin te has salido con la tuya, Ernesto. Ya sabes que a mí no me gusta atropellar a nadie. Soy temperamentalmente pacífico y no me agradan las acciones ilegales. Sin duda somos muy diferentes: tu carácter violento a veces me asusta. Espero que no nos traiga una mala consecuencia el atropello que hemos cometido, porque indudablemente hemos violado los Fueros de Navarra y esto nos podría costar un arresto o algo peor.

KAPITANA.—No temas, amigo Agapito, que nada sucederá y, en todo caso, como te he dicho antes, asumo toda la responsabilidad. Pero ten presente que esos perros siempre llevan los Fueros en la boca para no servir al Rey. ¡Cualquiera diría que san de otra casta! ¡Puesto que ha caído uno en

nuestras uñas, te juro que he de domarlo! Eso sí, son hombres valientes, y a ninguno ceden en funciones de guerra.

TENIENTEA.—Hablando de otro asunto: ¿es cierto que volvemos a Pamplona?

KAPITANA.—Es lo que nos comunicó el comandante anoche. Partiremos mañana o pasado mañana.

TENIENTEA.—¿Pero no íbamos a Elizondo? ¿A qué se debe, entonces, la contraorden?

KAPITANA.—Parece ser que el Virrey de Navarra se hace cargo de la defensa de su país con tropas autóctonas (1). Es lo que han decidido las Cortes de Pamplona. Según ellos, Navarra es un reino soberano y por lo tanto dueño de su destino. Dime ahora si tengo razón o no para odiar los Fueros. Por lo tanto, nosotros sobramos en Navarra y nuestro destino inmediato será Huesca, aunque parece ser nuestra misión será defender la frontera franco-catalana.

OIHALA JAITSI BEDI

(1) Erretordeari (errege-ordeari) Sangro-ko Jaun Handia eta Castel Franco-ko Printzea zeritzan, eta berehalakoan zazpi batalloi nafar altxatu zituen gerlarako (Manuel Lekuona, Idazlan guztiak, La guerra de la Convención en Oyarzun, 5 Tomoa, 347 p.).

BIGARREN EGIKERA

Agertokia, Rosellon-go Pirineo mendietan kokaturik dagoen Perthus-ko karrika edo etxadi bat, Catalunya-ko muga ondoan. Frantses armadaren (gudostearen) destakamendu bat dago bertan. Herri hontan, Narbona-ko batalloi bat eta hiru konpainia baxenabartar (ehiztaritakoak) bakarrik zeuden. Desflers-en «dibisioko» parte txipi bat ziren. Hau, Ceret-en zegoen armadaren parte nagusiarekin. Agertokian zortzi gudari baxenabartar ager bitez umore onez, zatoa lagun dutelarik, euren artean Xurio, Joanis, Pello Larralde eta Barnetxe. Gudariok, sasi-militarki jantzirik beude, hots: txamar urdinak, galtza grisak, txapel gorri handiak, abarkak edo botak eta puntuzko hiru koloredun frantses gerrikoak, «Zabalkundea» liburu sortako Narraciones Baskas III tomoan ikus daitekeenez. Pedro Mari, berriz, armada espainoleko uniformeaz jantzirik ager bedi. Hau ere, aipatu liburu azalean ikus daiteke. Zortzi soldadu euskaldunak Baigorri eta inguruetakoak dira. Joanis-ek eta Pedro Mari-k elkar ezagutzen dute kontrabandu denboretatik. Destakamendu hontan, gezurra badirudi ere, lizifrinak jai du. Arratsaldea aintzina doa eta Pedro Mari agertzean ilunabarra da.

LEHENENGO AGERRALDIA

XURIO, JOANIS, PELLO LARRALDE ETA BARNETXE

¿ZORTZI GUDARIEK (Kantuz).

1. Iruten ari nuzu,
Kilua gerrian,
Ardura dudalarik
Nigarra begian.	2. Nigar egiten duzu,
Oi! suspirarekin,
Kontsolaturen zira,
Bai, denborarekin.
3. Ezkon mina dudala
Zuk omen diozu,
Ez dut amore minik,
Gezurra diozu.	4. Ezkon mina dutenak
Seinale dirade,
Matrel hezurak seko,
Koloriak berde.

XURIO.—Ixo, mutilak. Han, urruti hartan, norbait mugitzen ote den irudi zaidak (denak ernai jarri bitez punto hartara begira).

JOANIS.—Bai, eta honontz zetorrek pausoz-pauso pinadiaren aldamenetik. Aurki hemen diagu, saihesten ez bada.

XURIO.—Badaezpada ere eutsi eskopetei, ez baitakigu nor den.

JOANIS.—Espainiako mugaldetik zetorrek. Etsaia ote?

BARNETXE.—Trazak bazirudik. Beharbada gibeletik (atzetik) gehiago dizkik. Pello, kapitanari abisu emaiok norbait datorela mugaldetik eta espainola izan daitekeela.

PELLO.—Baniak salto batean (*bihoa katagorria bezain bizi*).

XURIO.—Makur gaitezen eta apunta dezagun, hemen duk eta.

JOANIS.—(*Etorkinari euskaraz*). Nor da hor? Eskuak gora!

BARNETXE.—(*Umoretsu*). Burutsu jokatu duk euskaraz oihu egiten. Ezetz gauza zuzenik erantzun (*ez da etorkinaren erantzunik jasotzen*).

XURIO.—Beharbada ez dik entzun. Galdetu berriz.

JOANIS.—(*Ozenki*). Nor zaitugu! Erantzun edo dispartuko dugu!

BIGARREN AGERRALDIA

LEHENGOAK, PEDRO MARI ETA ZENBAIT SOLDADU EUSKALDUN GEHIAGO, BEREN ARTEAN ISTEBE ARRETxea TXIROLARIA

PEDRO MARI.—(*Agertokian sartu baino lehen, isilune baten ondoren*). Euskalduna naiz, ez dispartatu!

BARNETXE.—(*Harri eta zur*). To! Ederra eman ziguk erantzuna!

PEDRO MARI.—(*Eskuak gora sartuz*). Esker mila, anaiak. Mendian lainopetan galdu naiz. Hontan, zuen euskal kanta ederak entzun ditut eta kantuari jarraiki zuenganatu naiz.

JOANIS.—Baina (*hizketara joaz*), hi ez al haiz Pedro Mari Pagogainakoa?

PEDRO MARI.—Eta hi Joanis, Bordaberrikoa?

JOANIS.—Hau duk, hau! Besarka dezagun elkar! (*Besarka bezate*). Baina, nondik eta nola? Hi ere soldadu?

PEDRO MARI.—Espainolek preso hartu nintxiotekan Olague-n Ameriketara nihoala eta beren armadan bortxaz sar-arazi. Honetxegatik niok soldadu jantzita, fusil eta guzti.

JOANIS.—(*Lagunei aurkezpena eginaz*). Errazu-ko lagun zahar bat, mutilak! Izpegi-ko mendatean dagoen Pagogaina etxal-deko semea, nerekin kontrabandu lanean ibilia. Betor zatoa neure adiskide onarentzat. (*Eman biezaiote*). Edan lasai, Pedro Mari. Gero kontatuko dizkiguk hire ibilerak (*zatoa eskuz-esku pasa bezate eta denok trago bana egin*).

ISTEBE ARRETXEA.—(*Bere txirolarekin sar bedi beste gudari euskaldun batzuz lagundurik*). Zer dela-eta hainbeste iskanbila?

JOANIS.—Errazu-ko adiskide hau espainolen lerroetatik gure artera heldu dela-eta.

ISTEBE.—Hori ospatu egin behar duk! Betor ardoa eta biba (gora) euskaldunak!

DENOK.—Biba! (*Berriz ere zatoa pasa bezate eskuz esku*).

ISTEBE.—(*Pedro Mari-ri*). Baina jakin nahi diagu nola izan den hori. Mirakulua (miraria) baitirudi hemen beste aldeko euskaldun bat agertzea, orain batipat, gerla zikin honek bereizten gaituelarik.

PEDRO MARI.—Kontatuko dizuet, mutilak, hain gogotsu bezarete neure ibilera tristeak jakiteko (*jendea Pedro Mari-ren inguruan jar bedi, batzuk tente, besteak eserita edo pikotxean, baina gure mutila estali gabe*). Entzun: Neure ogasun guztiak salduta, irten nintzen Pagogaina-ko bordatik (baserritik) Ameriketarako asmoz. Olague-n jakin nuen Espaina eta Frantzia arteko gerla sortu zela eta bertantxe topo egin nituen espainolen lehenbiziko tropak. Bi soldaduk, gezurra eta zikinekin, boltsa ebatsi (ostu, lapurtu) zidaten nere diru guztiekin eta ondoren kapitan batek preso hartu ninduen eta bere granadero konpainiara soldadu eraman, gure Foruak hankapean hartuz. Olague-tik, Iruñea zehar, Huesca-ra eraman gintuzten eta hemen egin genuen hilabetean instruzino pixkabat ikasi nuen. Kapitanari nere kontrako amorrua pasa zitzaion, istimua hartu zidan, mehatxu egin zidan astebeteko kalabozua barkatu eta nik salatu niz-

kiòn bi soldadu lapurrak preso hartu zituen, ostutako (ebasitako) dirua kendu eta neri eman; baina ez ninduen soltatu. Bere soldaduei justizia egitea bidezkoa zeritzaion, baina ni libre uztea ez. Beti lelo berbera errepikatzen zidan: gurekin gerla egingo ez bahu, hire anaiekin egin beharko huke. Beraz, ez diagu injustiziarik egiten. Gurekin edo haiekin berdin duk. Huesca-tik Catalunya aldera ekarri gintuzten eta Perthus-eko mendatean leku hartu genuen. Bellegarde deritzan gaztelu fortifikatuan ikusten genuen hiru koloreko bandera frantsesa: etsaia zen. Gaur goizean goiz, gure konpainiako soldadu batzuk, teniente baten agindupean, Frantzia-ko lurretan sartu gara, etsaia bistatzen ote zen eta zein puntotan zegoen jakiteko. Hontan laino trinkoa sartu zen eta mendian galdu ginen. Orduan, bidea bilatu us-tetan (mendiko lainotan nere lagunak baino ohituago bainengoen) nere taldetik gehiegi separatu nintzen eta konturatu gabe bakarrik aurkitu nuen nere burua. Bazterrik bazter ibili nintzen mendian ene lagunok topatu nahian, baina, hurbildu beharrean, aldendu egin nintzen nonbait. Hontan, zuen kantu hotsak entzun nituen eta haiei jarraiki zuen artean aurkitu naiz. Orain badakizue nere etorreraren berri.

JOANIS.—Hi hago lasai gure artean, Pedro Mari. Gure arrantxotik jango duk eta gurekin lo egin. Guk ez haugu preso hartuko. Ni mintzatuko nauk kapitanarekin. Euskalduna duk, Azkarate-koa, apezgai izatetik militar izatera etorria. Erreboluzionario gogorra duk, baina bihotz oneko gizona.

PEDRO MARI.—Milesker, Joanis, zuen harrera onagatik. Eta zuek nola heldu zarete bazter hauetara?

XURIO.—(*Lasai asko eta umoretsu*). Honera ekarri gintuzten eta hemen gaude. Izenez bolontariak gara, «Nafarroako bolontarioak». Izanez, beste kontu bat da. Ehiztaritako hiru konpainia osatzen ditugu euskaldunok eta Mendiri kapitanaren agindupean gaude.

PEDRO MARI.—Baina, bolontariak zarete ala ez?

JOANIS.—Xurio-k esplikatu dik hori, berak dakien bezala.

XURIO.—Bolontariak deitzen gaituzte eta hala errepikatzen dugu (*irribarre maltzur bat eginaz*). Hala ezartzen zuen bederen geure herritik atera baino lehen erakutsi gutuzten kan-

tak. Mutilak irtetzea ala ateratzea ote zen? Ez dut oroitu nahi. Baigorri-tik irten baino lehentxeago.

«Biba Nafarroako
Bolontarioak.»

Baina, ni, jendarmeez, muga-mugara iristen nintzelarik, atzeman ninduten lepotik. «Bolontario» ote naiz? (*Farre al-gara biziak*).

JOANIS.—Orain, esplika dezala «aferra» bere gisa Barnetxe-k, hots, Banka-ko jakintsuak.

BATZUK.—Mintza dadila, mintza dadila!

BATEK.—Bai, hitz egin dezala. Ez zaio arrazoirik faltako, beti bezala.

BARNETXE.—(*Mutil luze eta flakuxta, sudur luze, belarri handi*). Zakurrak kateaz lotuta zaintzen dik etxea. Bere gogoz al zegok han? Alabaina, nahi duelako zaunka eta hozka egiten dik. Hala guk ere.

PEDRO MARI.—Nik aditzea nuen zuen eskualdetik bolontari mor-doa atera zela.

BARNETXE.—Askotxo izan ziren aurrena balontari apuntatu zirenak: bixka ezarleak. Horiek, ordea, han gelditu dira. Norbaiti iruditu zitzaion gure fusilek ez zutela su egingo euskaldunen haragian eta bazter galdu hauetara ekarri gaituzte.

XURIO.—Istebe Arretxea lekuko, gaztelau beltz horiek barrenak kiskaltzen zizkideak. Behiak eta loturak (paketeak) ebas-ten dizkiguten guardak ere, gaztelauak dituk denak: ma-darikatuak!

JOANIS.—Eta lepotik heltzen duten jendarme ile gorriok, Xurio?

XURIO.—Gaztelauak bezelaxe, zer arraio! Egia esateko, atso-titz zaharrak: «Zozoak beleari, ipur beltz».

JOANIS.—Hil ditezela elkarren artean borrokatzen ilegorriak eta ilebeltzak hala nahi badute. Beren arteko auziak bost axola guri. Haserretzen baldin badira, gu bakean utz gaitzatela. Jainkoak jarri zuen mendian libro euskalduna.

BARNETXE.—Horrela duk; baina, ondikotz! loak hartu gintuen, eta esnatu ginelarik, Frantziaren eta Espainiaren mendean aurkitu ginen. Horregatik estutzen gaitu tenezak. Gaitz txarra! Bi suren artean harrapatu gaituzte eta baten etsai izan behar, biena ez izateko. Baina, zer eginen dugu, mutilak; hemen gaude eta hemen egon beharko.

PELLO LARRALDE.—(*Mandatutik bueltan sar bedi agertokian arnas-estuka. Danborraldi bat jo beza eta ondoren oihu egin*).
Biba Nazionea!

BARNETXE.—Zer esan dik kapitanak?

PELLO.—Oraintxe datorrela, eta delako hori preso hartzen baduzue, hementxe eukitzeko bera etorri arte.

PEDRO MARI.—(*Pello-ri begira atsegintsu*). Nor duzue mutiko alai hau?

BARNETXE.—(*Mutil koskorrari eskua buru gainean ezarriz*). Hau, Pello Larralde da, konpainiako danborlaria (danbor-jotzaila), guztiok asko maite dugun Irulegi-ko umezurtz bat; semetzat daukagu.

PELLO.—(*Barnetxe-ri*). Aizu, ez zaitezela ahantz (ahaztu) zure aginduaz, eh?

BARNETXE.—Ez, motel, ez; ez nauk ahaztuko! (*Lagunengana zuzenduz*). Pentsa! Mila bider eskatu zidak fusila disparatzen utz diezaiodala aurreneko gudaldian. Pisuari igarriko balio!

PELLO.—Baina, zeuk eutsiko didazu, tontolo! Balaz kargatua egonen da, noski (*soldadu guztiek samurkiro eta atseginez begira biezaiote mutikoari, gozoro farre eginaz*).

PEDRO MARI.—(*Eskua sorbalda gainean jarriz Pello-ri*). Jostailu txarra duk hori gizonarentzat, Pello. Hobe izanen duk hire bizian atxurrarekin saia eta ez fusilarekin.

(*Hontan, karrikan, agertokitik kanpora, zarata izugarria entzun bedi: zakurrak zaunka, haurrak garraisika, atekadak, kolpeak eta dehadarrak edonun. Emakume, haur eta gizatalde handiak entzun bitez —ikusten ez direlarik— bastedorez kanpora «Marsellesa» eta «Ça ira» kantatuz (1). Lagunabarrak oihu egin beza: «Vive le citoyen representant!», «Vive Fabre!», «Vive la Convention Nationale!». Jendetza igarota gero bi dehadar handi entzun bitez eta ondoren atakera doan gudari-talde bat pasatuko da «Marsellesa» ozenki kantatzen dutelarik. Gure baxenabartar gudariak, gizatalde luzeari begira egon bitez, jendearen hotsa emeki itzali artean.)*

(1) Jendea agertoki zehar pasatzen ere egin daiteke, teorian behintzat, baina izugarri garesti joko luke, hainbeste jazki, arma eta jende biltzen. Gainera, agertoki handi bat behar litzateke. Beraz, praktikan ez da posible. Egitekotan, ordea, jazkiak zarpailduak eraman bitzate, gizaseme eta haur askok alkandorak eta galtzak urratuak, hiru margodun bandera frantsesa aintzinean daramatelarik. Gizezko askok pistolak eta ezpatak eraman bitzate gerrian. Gudari taldea fusilez armaturik et baionetak erantsirik iragan bedi.

PEDRO MARI.—(*Gudari saila igarota*). Nora doaz soldadu horiek hain mehatxukor?

JOANIS.—Perthus-eko lepora lehenik eta gero, diotenez, Espainia menderatzera.

XURIO.—Espainian zenbat sartuko diren ez zekiagu, baina bai horietako asko ez direla etxera itzuliko.

PEDRO MARI.—Hala uste nik ere: bat baino gehiago beleen janari bihurtuko dituk. Dena den, ez nitek horien larruan egon nahi.

BARNETXE.—Baina aurki egonen gaituk.

PEDRO MARI.—Euskaldunik bai al da horien artean?

XURIO.—Ez, Narbona-ko batalloikoak dituk. Languedoctarrak oro.

PEDRO MARI.—Gerla nahi duena, bihoa, baina utz gaitzabela euskaldunok bakean geure Herrian.

HIRUGARREN AGERRALDIA

LEHENGOAK ETA MENDIRI KAPITANA

(*Mendirik kapitana urrats sendo eta biziz sar bedi agertokian. Gizon txipi samarra da, bekoki estu eta txordoa (cejijunto). 30/35 urte. Fanatiku hutsa izanarren, ezin disimulatu ditu apezgai izanaren manerak. Denek militarki agurtu bezate.*)

JOANIS.—(*Pedro Mari-ri ahots apalez*). Mendiri kapitana duk. Lehenago esan bezala, Azkarate-ko semea eta apezgai ibilia.

MENDIRI.—(*Aginkor*). Ekariezadazue aguro mahai bat edo kadirra (jarleku) bat, bertatik hitz egin diezazuedan. Etsaia gainean dugu eta denborak urrea balio du. Non da gure aldera heldu den gizasemea?

JOANIS.—(*Pedro Mari aurkeztuz*). Hemen duzu, ene kapitana. Pedro Mari deritza eta Errazuarra da. Espainolek bortxaz eramane zuten soldadu Nafarroa-ko Foruak urratuz, eta abagunea sortu zaion bezain laster gure aldera pasatu da. Esan beharrik ez neure aspaldiko laguna dela.

MENDIRI.—(*Pedro Mariganantz urreratuz*). Bejondikela, adiskide! Beraz, siniskeriara eta despotismura lotzen hinduten kateak hautsi dituk! Aurki ulertuko ditek beste espainolek, Errepublikak erregeei egiten diela gudu eta ez herriei. Borboiez, fraidez eta inkisidorez libro gelditzen zaretelarik, Espainia bihozkoiak betiko esker ona gordeko zioz Frantziari. Hik betiko ospea edukiko duk, hire herrikideei aurreratu hatzaielako, hauek sineskerien mende baitaude oraindik. Zer egiten ditek orain? Dardarizatzen zeudek? Beldurak ihesi zihozatik gizadiaren mendekatzaille (bengatzaille) frantsesak eta arrazoiak Pirene burgoiaren ateara puska ditzaten baino lehen?

PEDRO MARI.—(*Apalki*). Jauna, prediku ederra egin duzu, baina nik ezer gutxi ulertzen dut gauza hauez.

MENDIRI.—(*Pedro Mari-ri bizkarreko atseginkor bat emanaz*). Ah!, adiskide, ez duk ulertzen? Alegia, esan nahi nitek, espainolek, frantses soldaduak ikusi bezain laster, sakabaturik, lotsagarriro ihes eginen dutela.

PEDRO MARI.—(*Lotsakor eta apal*). Ba, entzun dudanez, jauna, espainolek ez omen dute ihes egiteko asmorik, erasotzeko baizik.

MENDIRI.—(*Antustez*). Eta sinesten al duk hori? Taju gabeko erokeria! Errege Katolikuaren jarraitzaile bilauak (doilorrak) Errepublikaren mugalde hauek ikutu bezain laster, apurtuak geldituko dira, zingiretako lurrin kiratsa eguzkiaren printza (izpi, errainu) indartsupetan bezala. (*Pedro Mari isilik geldituko da, eta Mendiri-k, sorbaldan besoa ipiniz, amultsuki hitz eginen dio*). Hi gurekin etorriko haiz, eh? Leku bereizi batean jar hazatela aginduko diat, hire kate-urrazte borondatezkoaren saritzat. Gaurdanik gizon libroa haiz!

PEDRO MARI.—(*Pozkiro eta xaloki*). Libro baldin banaiz, bihar bertan agurtuko ditut adiskide hauek. Ez sutezi, ez ikaztegi, ez zaizkit gogoko.

MENDIRI.—(*Haserrekor*). Uste al duk libertatea gurekoikeria dela? Sozial paktora (gizarte itunera) ez hauela lotzen? Hire zigorra (kastigua) gure egintza hilgaitzak (hilezinak) ikustea izanen duk, beroietan parterik hartu gabe, lanik makurrenak eginaz; jopuak (esklabuak) ergastulatik (ziegatik) begiesten zituen hiritarren egite gailenak.

(Bitartean bi soldadu heldu bitez mahai batekin, Mendiri-k agindu bezala. Bietako batek hitz egin beza.)

SOLDADU BAT.—Hona hemen mahaia, kapitan jauna.

MENDIRI.—Ongi da, utzi bazter hortan (*ondoren, salto bat eginaz igo bedi bertara*). Herritarrak! Imita ezazue Marsellatarren bertutea (*onbidea*). Aberri maitasun garbienaren sukarrez daukate bularrak! Abertzaletasunaren gunak elikatzen (*mantentzen*) ditu etengabe. Euskaldunak! Aitonon jakinduriak argiturik, legeak zuhaitz sakratuen itzalpetan egiten ditugun Herri zahar eta bihozpera! Gure arbasoen duin azal gaitezen! Haiek ez baitzuten sekula bururik makurtu erregeen aintzinean, nahiz Cesar, Karloman edo Luis XVI-garrena deitu. Guk, jatorrizko libertatea beneratzen dugularik, benera dezagun orobat hiritarra eta errepublikatarra. Focotar argien jarraitzaileei elkarturik, hemengo mendi basati bakoitza Termopila berri bihur dezagun, bertan azken arnasa eman dezaten espainar borbontar despoten inguru-koak eta Inkisizinoaren gizeraile ikaragarriak. Plutarco berri batek kontatuko ditu zuen egite gailenak; Fabre aurkezleak eramanen du Konbenzinora (*Herri-elkartera*) zuen hiritasunaren lekukotza (*zibismoaren testigutza*) eta Frantziako nazino libroaren Areopago argitsuak (*disdiratsuak*) iskribatuko ditu urreko letretan zuen izen onbidetsuak (*bertutetsuak*) Aberriaren aldare sakratuan.

(Mendiri kapitanaren hitzak isilik eta errespetuz entzun bitzate gudari euskaldunak, baina, amaitzean, ez diote txalo bat ere joko, ez aurpegi gozorik jarriko, eta samindua alde egin beza.)

XURIO.—(*Mendiri aldentzean, Pedro Mari-ri*). Arratsoro eman ohi ziguk horrelakoxeko hitzaldi bat; delako Jean Jacques batek iskribitutako liburutxo bat irakurtzen hasten ez zai-gunean. Ez zekiat nor den jaun hori, baina haren liburua beti soinean eramaten dik.

BARNETXE.—Dena gezurra! Euskalerriko Biltzarrak desegin ditek, Eliza hankapean hartu ditek, libertateak oro kendu zizkigutek eta Libertatearen izenean mintzatzen ausartzen dituk. Hipokrita alenak!

JOANIS.—Izan ere, predikari zelebreak heldu zaikiguk. Erbiak bezala ehizatu eta kateatu gatxiotek eta libertatearen defentzaile omen! Noizdanik ote duk libertatea gizonak kateaz lotzea?

ISTEBE ARRETXA.—(*Bere txirola jotzen hasiaz*). Tira, mutilak, utz ditzagun berriketak eta filosofiak alde batera eta goazen dantzara, oraindik denbora badiagu eta. Gaur dantza gaitzen, bihar ez baitakigu biziko garen (*mutil-dantzaren doinuari ekin biezaio eta agertokiko soldadu euskaldun guztiak hartuko dute parte dantzan*).

LAUGARREN AGERRALDIA

LEHENGOAK ETA MENDIRI KAPITANA; AZKENEAN ESPAINAR SOLDADUAK

(*Mutil-dantza amaitzen dutenean, Mendiri kapitana estu eta larri sartuko da agertokian lehenago irten zèn lekutik eta salto batean igo bedi berriz mahai gainera.*)

MENDIRI.—(*Soldadu guztiak isil-araziz*). Gudariak! Espainolak erasotzen (atakutzen) ari dira. Errepublikak inoiz baino gehiago zuen beharra dauka, Frantziaren Ebanjelio berria lur-bira osoan zabal dadin. Lehenago igarotzen ikusi duzuen Narbona-ko gudari-taldea, ospez eta odolez betetzen ari da Perthus-ko gaintan. Gutxi dira eta deabruzko espainol horiek zeharo inguratu dituzte. Orain gure laguntza eskatzen dute, burdinazko hesi hori puska dezagun. Euskaldunak! Ez gaitzen Narbonatarrak baino gutxiago izan eta odolez iskriba dezagun gure kondairaren (historiaren) horrietan, Orreaga-ko geure arbasoak bezala, libertatearen zantantzaille diren Borbontarren aurka iritsitako garaitia (garaipena, gurenda)! Biba Frantzia eta biba Errepublika! (*Inork ez beza erantzun. Berehala mahaitik jaitsi bedi eta bere soldaduengana zuzendu bedi aginkor*). Har zuen fusilak eta zarraizkidate (jarrai zakizkidate). Oraintxe bertan atera behar dugu. (*Pedro Mari eta Pello Larralde-ri*) Hi, Pello, geldi hadi bertan Pedro Mari-rekin eta jo ezak deia atsedean gabe, inguruetan sakabanaturik dabiltzan gudariak bil daitezen eta Ceret-era bialdu errejimendura batzeko. Hik, Pedro Mari, laguntza egin iezaiok Pello-ri lana amaitu arte eta gero presenta zaitzete biok Ceret-en gure errejimenduan. Han esango dizue zer egin.

PEDRO MARI.—Ez al didazu esan ni libro gelditzen naizela, kapitana jauna?

MENDIRI.—Bai, libro gelditzen zara, baina libertateaz ez zaitez-ke balia nahi duzuna egiteko. Gure agintariek erakutsiko dizue zer den gizon libro baten eginkizuna. (*Ondoren bere soldaduei*) Errepublikaren soldaduak: Martxan! Aintzina! (*Irten bitez Mendiri buru dutela. Pello deia jotzen has bedi eta horrela ariko da luzaro samarrean danborra atertu gabe jo eta jo, leher egin artean.*)

PEDRO MARI. (*Pello-k tarte batean atsedean hartzen duenean*). Ederki jotzen dut, mutiko, baina hemen ez duk inor agiri.

PELLO.—Egia diozu; ez didate entzuten, nonbait. Neure ahalmen guztiaz ari naiz, baina alfer-alferrik. Badaiteke hilak jaikitzea, baina biziak... (*Pedro Mari-ri farre-antxa irten bekio Pello-ren ateraldi hau entzutean eta mutikoak deia joka jarraituko du. Hontan, gudari talde baten hotsak eta zaratak entzungo dira, gero eta ozenago, hurbiltzen ari ala. Bat-batean tiro bat entzungo da bertatik bertara eta Pello Larralde hilotzik eroriko da odoletan blai, tiroa begi bate-tik sartu diotelarik buru zehar.*)

PEDRO MARI.—(*Amorru bizian, haurraren hilotza begietsiz eta fusila hartuz haren heriotzea mendekatzeko*). Eraileok! Zaretenok zaretela! (*Apuntatzen du disparatzeko, baina, bat-batean, bere gibeletik sartutako soldadu batzuek kenduko diote fusila eta preso har bezate. Begiratzen ditu soldaduen jazkiak eta ikusten duena sinetsi ezinik,, ondorengo hitzok esan bitza gogoetsirik*). Espainolak; galdua nauk!

BOSKARREN AGERRALDIA

PEDRO MARI ETA SOLDADU ESPAINOLAK. BEREHALA, SAGARMINAGA
JENERAL ZAHARRA ETA SOLANO KORONEL GAZTEA,
BIAK EUSKALDUNAK

(*Soldadu sartu berriek, sarjento baten aginduz, Pedro Mari preso har bezate eta eskuak lotu, bi soldadu ezarriz katigua (presonera) zaintzen. Go-goan har Pedro Mari-k franko gaztelania ikasi duela armadan; honegatik, lehendabiziko ekitaldian baino hobeki mintzatuko da hizkuntza hontan, zeren, orain ere, gaztelaniara jo beharra baitauekagu euskaldunen eta eraldunen arteko kontrastea deuseztu ez dadin.*)

SARJENTUA.—(*Pedro Mari uniformearen solapatik helduz*). ¿Con que prófugo del ejército español, eh? Tu uniforme te de-

nuncia. Y no satisfecho de tu infame traición querías disparar contra tus compatriotas, contra tus propios hermanos. ¿Qué respondes a esto?

PEDRO MARI.—Bosotros matar este niño y yo defenderme he hecho.

SARJENTUA.—A este chaval lo hemos matado por ser francés y a ti te vamos a matar por traidor. ¿A qué regimiento perteneces? ¿A qué batallón? ¿Y a qué compañía?

PEDRO MARI.—Al erregimiento Córdoba, terzer batallón, compañía de granaderos.

SARJENTUA.—(*Soldaduei*). Retirad el cadáver del chaval (*errertira bezate*). (*Pedro Mari-ri, zorrotz*). ¿Por qué te pasaste al enemigo?

PEDRO MARI.—Nosotros salir con un ofizial a erreconocer campo enemigo. Coger niebla y perdernos. En esto, yo solo, perdido, oír cantar y siguiendo canto llegar aquí.

SARJENTUA.—Pero tenías que darte cuenta que cantaban en francés y que por lo tanto estabas en terreno enemigo y en lugar de acercarte a ellos tenías que huir en sentido contrario.

PEDRO MARI.—No cantaban frantses, mi sargento.

SARJENTUA.—(*Sutua*). ¿Me vas a decir que cantaban en español, mentiroso? (*Soldaduengana zuzenduz*). Soldados: arreadle unos buenos culetazos de fusil a este granuja que me ha tomado por bobo (*jo bezate*).

PEDRO MARI.—(*Jotzen duten bitartean*). Yo no mentiros, mi sargento. Yo dezir berdad. Cantaban basko, hablaban basko, igual que yo. Ellos no enemigos, ellos amigos míos.

SARJENTUA.—Este hombre delira o yo no entiendo nada. ¿Es que tratas de enredarme en tus redes con esas patrañas? ¿Desde cuándo hablan vascuence los franceses? ¿O es que eran vizcaínos prófugos y traidores como tú?

PEDRO MARI.—No, ellos ser baskos, yo también basko, ellos ser nabarros, yo también nabarro, ellos hablar y cantar baskuentze, yo también. Todos ser hermanos, pero ellos ser frantseses...

SARJENTUA.—Y tú español... A ver cómo se come eso. Con que tú siendo español eres navarro y aquéllos siendo franceses son también navarros. ¿Pero dónde carajos está Navarra, en España o en Francia? O este hombre está loco o yo estoy mareado. ¿Desde cuándo los franceses son vascongados y navarros? Voto a Satanás que este hombre está embrujado y me quiere volver loco. (*Pixkabat lasaitu ondoren, soldadu bati*). Mira, por ahí les veo en la plaza al general Sagarmínaga y al coronel Solano. Ellos son vascongados y hablan el mismo idioma que nuestro prisionero. Diles que hemos capturado a un prófugo vizcaíno.

PEDRO MARI.—(*Ebakiz*). Perdón, mi sargento, yo nabarro sí, bascongado también, pero bizkaino no.

SARJENTUA.—¿Es que me quieres volver loco, hijo de perra? Si eres vascongado eres vizcaíno. ¿O es que no es igual? Y no me interrumpas más. (*Berriz, soldaduari*). Diles que se acerquen a mí por favor, que tenemos prisionero a un navarro prófugo del Regimiento Córdoba y a ver si se entienden con él en vascuence, ya que hablando cristiano no hay forma de entenderle.

SOLDADUA.—(*Militarki agurtuz*). A sus órdenes, mi sargento (*bihoa*).

SARJENTUA.—(*Pedro Mari-ri*). Supongo que en vuestra jerga os podréis entender, si es que en ese dialecto se pueden entender las personas, que lo dudo mucho. De todas formas, ya sabes lo que te espera. Ningún prófugo se libra de ser fusilado como reo de alta traición, con la agravante de que tú has disparado contra tus compatriotas, lo que supone tu sentencia de muerte.

PEDRO MARI.—Eso no es verdad. Yo no llegar a disparar.

SARJENTUA.—Cállate, insolente, ¿me tomas a mí por mentiroso? Además, si no llegaste a disparar no es porque te faltaban ganas. La intención es suficiente. Si nosotros no te hubiéramos cogido por la espalda, hubieras hecho una verdadera sarracina entre los nuestros. Así que más te vale callar.

SAGARMINAGA JENERALA.—(*Sar bedi Solano koronelaz eta abisua ematera joandako soldadua lagundurik. Zaharra da eta jau-*

regitan luzitzeko uniforme dotorez jantzirik bego eta burua Federico-erako pelukaz estalia berama. Euskaraz hitz egin biezaio Pedro Mari-ri, baina zorrotz eta zakar). Egia al da nafarra haizela? Nafarra! Nafarra! Gezurra! Heriotzearen beldur hintzen. Ez dakik ohorerik (ondrarik) eta satisfaziorik handiena Erregeren alde odola isurtzea dela? Kristoren izenean! Nafarra eta desertorea! Nafarra eta etsaiarekin bat egin! Esan didatenez Córdoba errejimendukoa omen haiz. Hire armakideak San Lorenzo de Cerdá-ko gudu zelaitan espezet betetzen ari dituk orain; eta hi hemen, eskuak loturik hire krimenegatik. Oraintxe bertan ordena emanen diat fusilatua ian hadin. Hi ez haiz nafarra; hire ama, noski, etorkinen batekin joango zuan. Zapoa, halakoa! Solano koronela eginen duk hire argu momentuz. (*Solano koronelari*) Voy a cumplir con mi deber. El desertor queda a tu cargo hasta que vuelva (*bihoa eta denek militarki agurtu bezate*). (*Bihurtuz*) Se me olvidaba: tómale las declaraciones oportunas.

SOLANO KORONELA.—(*Gaztea, altua, itxura ederrekoa, sendoa eta aurpegiz on tankerakoa. Koronel jazkia txit apain eta ego-ki darama. Gozoro hitz egin biezaio*). Nola duk izena, mutil?

PEDRO MARI.—(*Ustekabeko gozotasunaz harriturik*). Pedro Mari Belarra, jauna; baina Pedro Mari Pagogainakoz ezagutzen natute.

SOL. KOR.—Eta nongoa haiz?

PEDRO MARI.—Baztandarra, jauna.

SOL. KOR.—Zein herritakoa?

PEDRO MARI.—Errazu-koa, jauna. Ez dakit aditzea duzunez (*duenez*).

SOL. KOR.—Bai, Baztan-go arana ondotoxo ezagutzen diat. Paraje ederra. Kalekoa ala baserrikoa haiz?

PEDRO MARI.—Baserrikoa, jauna. Frantziako mugatik hurbil dagoen Pagogaina bordakoa (*baserrikoa*).

SOL. KOR.—Eta nafarra izanik, nola erori haiz Gaztelako Córdoba errejimenduan?

PEDRO MARI.—Hara, jauna: neure aspaldidaniko gogoia kunplitu nahian Ameriketara nihoan dirua egitera eta Ulzama-

tropa gaztelauekin topo egin nuen. Hauek atzeman ninduten zakur baten gisa, aitzakia jarririk berekin joaten ez banintzen gerlara, Baztan ibarreko herritar gudariekin joan beharko nuela. Alferrick izan nuen esatea, nafarra nintzelako ez nuela gaztelarrekin gudariztatu (zerbitzatu) behar eta gure Foruak doilorki urratzen zituztela. Horrela, «Córdoba» errejimenduko granaderoetan sartu ninduten, eta Huesca-n hilabete bat egin ondoren instruzinoa ikasten, Catalunya-ko frentera ekarri gintuzten. Hemen, egun batez, lainopean galdu nintzen, eta ibili eta ibili, nora ez nekiela, gure herriko euskal kanta eder batzuk entzun nituen eta nork kanta zitzakeen batere pentsatu gabe, kantuen sorlekura jo nuen eta Baigorriko soldadu batzuekin topo egin. Bihotzak eraman ninduen ene benetako anaien artera. Haiek nere odolekoak nituen, neure mintzaira berbera zerabilten ezpainetan, «Córdoba»ko errejimendukoak ez bezala...

SOL. KOR.—Laidokeria bat egin ditek hirekin! Foruak urratu dizkitek bidegabeki! Nik salatuko diat zapalketa Erreinuko Gortetan. Bidezkoa den huts-zuzentzea lortuko ahal diagu nor baldin banaiz! Baina... (*Isilune baten ondoren*). Familiarik bai al duk?

PEDRO MARI.—Bai, arreba ezkonduak.

SOL. KOR.—Nahi al duk hire partez zerbait esatea, ala ematea?

PEDRO MARI.—(*Hitz horien garrantzitasunari igarririk burua makurtu beza malko bat ezkutatu nahian*). Zertarako, jauna? Hobe da ezer jakin ez dezatela... Baina, eskertuko nizuke nioke) beste mandatutxo bat egingo bazenit (balit). Hau, beste ixtorio bat da. Olague-n nerau (neroni) atzeman baino lehentxeago, bi soldaduk Ameriketara neraman diru poltsa lapurtu zidaten. Bidaia egiteko eta han fulamentuz irabazten hasi arte defendatzekoa neraman. Soldadu izateko ehizatu nindutenean, jakinarazi nion kapitanari ebatsia izan nintzela, baina ez zuen aintzakotzat hartu ere nere esana. Nik ezagutzen nituen lapurrak, nere errejimendukoak baidaziren eta ez nituen begiz galtzen. Berak ere ohartu ziren perilean zeudela eta ernai zeuden. Konturatu nintzen, egunak pasa ala, tenienteak atseginez tratatzen ninduela eta nitaz interesatu zen. Ohartu nintzen bihotz oneko gizona zela eta dirua nola ebatsi (ostu, lapurtu) zidaten kontatu

nion eta lapurrak nor ziren banekiela. Agindu zidan kapitanarekin hitz eginen zuela eta justizia eginen zidatela. Biharamonean kapitanak deitu ninduen lapurrak ezagutarazteko. Formatu zituzten nik esan nien konpainiako soldadu guztiak eta berehalaxe izendatu nituen nor ziren. Berrek ukatu zuten, baina kapitanak mehatxu egin zien dirua segituan bueltatzen ez bazuten, bertantxe afusilatuko zituela. Nere dirua, berei aurkitzeko beldurrez, beste adiskide batek zeukan gordea. Berehala, Huesca-ko kuarteleko kalabozoan sartu zituen eta han gelditu ziren epaiaren zain. Ez dakit zer izan den eurretaz. Kapitanak afusilatu nahi zituen, diru mordoa baitzen ebatsitakoa eta gerla denboran, armandan, aski da hori gizon bat hiltzeko. Nik, ordea, bizia barkatzeko eskatu nion. Ordudanik kapitanak istimu handia hartu zidan eta lehenago mehatxu egin zidan astebeteko ziega (kalabozoa) barkatu zidan. Hau ere, berez, zakarra izanarren, ez zen gizon gaiztoa, baina euskaldunen eskubideek bere onetik ateratzen zuten eta espainol guztiak berdinak gabela esanaz, ez ninduen libratu nahi. Hontan, Huesca-tik atera baino egun batzuk lehenago, Otsagi-ko apez euskaldun bat ezagutu nuen eta Errazu-ko gure erretorearen adiskide handia izatea gertatu zen. Apezgai elkarrekin egon ziren Iruñean eta karrera guztia batera egin zuten. Orduan pentsatu nuen nere dirua berari uztea eta esan nion gerla bukatzean etorriko nintzela bila eta guduan hil banendi, pobreen artean bana zezala diru hori. Orain, bada, eskertuko nizuke esango bazenio gerlan hil naizela eta pobreen artean zabal dezala neure Ameriketako dirua. D. Felipe Esparza deritza eta Huesca-ko Agustinetako kapeilau da.

SOL. KOR.—Zaude lasai, Pedro Mari, neuk agintzen baitizut zure borondatea kunplutuko dudala.

PEDRO MARI.—Milesker, jauna. Eta esaiozu ere ene arimaren alde meza batzuk eman ditzala neure diru hortatik.

SOL. KOR.—Esango diot ere. Egon trankil (lasai).

PEDRO MARI.—Ez dut beste esan beharrik. Hori da neure azke-neko borondatea.

SOL. KOR.—(*Pedro Mari-ri eskuak maiteki estutuz*). Dohakabea, dohakabea! Nola egin duzu barka ezin daitekeen krimen hau? Nola arnegatu zenuen Aberriaz eta Erregeaz?

PEDRO MARI.—(*Bihotz-bihotzetik irten biezaio ahots sendo eta irmoa*). Jauna, hori ez zegoen neure bihotzean. Berak euskaldunak ziren eta ni ere bai!

SOL. KOR.—(*Pedro Mari-ren hitz hauek egiten dioten zirrarez bere buruaz arras lotsatua geldi bedi*). Horra! Badator plaza zehar Sagarmínaga jenerala.

PEDRO MARI.—Jauna, mesede bat.

SOL. KOR.—(*Zakar*). Eskatu.

PEDRO MARI.—Berorren (zure) izena?

SOL. KOR.—Socorro-ko Markesa naiz, Frantzisko Solano jauna.

PEDRO MARI.—Nik eskatuko diot Jaungoikoari bizitza luze bat eman diezaiola (diezazula) eta heriotza zorientsu bat... neri espero didana baino hobea.

SOL. KOR.—(*Bihotz-ukituta, berriro eskuak estutuko dizkio, agur eginaz*). Eskerrak zure otoitzengatik, Pedro Mari; Ama Birjinari eskatuko diot zure alde, jaiera (debozino) handia baitiot.

SEIGARREN AGERRALDIA

LEHENGOAK, SAGARMÍNAGA, JENERALA, KAPELLAUA, KAPITAN BAT PIKETEBURU EGITEN DUENA ET PIKETEKO SOLDADUAK

SAGAR. JENERALA.—El desertor prisionero que vaya a confesarse con el capellán inmediatamente a un rincón. (*Sarjentuari*) Mientras se confiesa, los dos soldados de guardia deberán permanecer a diez metros de distancia, uno a cada lado, y caso de que intente escapar, que disparen a matar. (*Bihoaz Pedro Mari eta apeza, gurutzefikarekin, txoko batera eta bi soldaduak ondotik. Agertoki barruan edo kanpoan fofesa daiteke: zuzendariak ikus beza zer den egokiako*). Al coronel y a ti (*sarjentoari*) os necesito para haceros unas cuantas preguntas.

SARJENTUA.—(*Kuadratur eta militarki agurtuz*). A sus órdenes, mi general.

SAGAR. JENERALA.—Vamos a ver, amigo Marqués, supongo que habrás interrogado al desertor durante mi ausencia.

SOL. KOR.—Efectivamente, mi general.

SAGAR JENERAL.—¿Y qué aduce para justificar su vil acción?

SOL. KOR.—Aduce que se perdió en la niebla al ir a efectuar un reconocimiento en terreno enemigo. Estando perdido en el monte escuchó unas canciones vascongadas en la lejanía y sin sospechar que pudiera tratarse de tropas francesas, fue siguiendo las voces hasta que llegó a un destacamento de soldados vasco-franceses, de los cuales provenían las canciones.

SAGAR. JENER.—Esa versión, además de ser bastante infantil, tiene varios puntos oscuros. Primero, ¿por qué se dispersó del grupo cuando el resto del destacamento permaneció unido y, según tengo entendido, regresó a su base sin ningún percance? A mi entender, el acusado miente y su desertión del grupo de reconocimiento fue voluntaria, con la intención de pasarse al enemigo. Segundo, ¿por qué tiró monte abajo cuando sabía que para alcanzar el collado de Perthus desde el lado francés debía tirar para arriba y que caminando hacia abajo debería desembocar necesariamente en un poblado francés? Segundo indicio de que obró conscientemente. Además sabía que las canciones vascas —caso de que existiesen dichas canciones, ya que puede ser una invención para justificarse— no podían proceder del campo español, ya que en todo el sector Catalán y Aragonés no hay un solo soldado vascongado. Por lo tanto, sabía que procedían del campo francés y no obstante pasó al enemigo. Tercero, los franceses no le fusilaron ni le hicieron prisionero, sino que le recibieron como amigo, dejándole en libertad como admirador de la República francesa.

SOL. KOR.—Perdón, mi general, el desertor aduce que no está a favor de la República francesa ni muchísimo menos. Su único sueño era marcharse a América para hacer fortuna. Ten en cuenta que fue raptado ilegalmente por nuestro ejército en Navarra y que por lo tanto se consideraba injustamente atropellado. Quizás esto le indujo a dar este desgraciado paso pensando que los franceses le dejarían marcharse a América como era su sueño, pero según me dio a entender, lo que principalmente le arrastró a las filas francesas fueron aquellas voces vascongadas de hermanos suyos del otro lado de la frontera, pues tal como me indicó inge-

nuamente, él no entendía nuestra guerra. Aquello no estaba en su corazón. En cambio su corazón le decía que aquellos soldados eran euskaldunes y él también.

SAGAR. JENER.—(*Hotz eta lehor*). Todo lo que acabas de decir no lo justifica en absoluto. El hecho es que por un motivo u otro prefirió pasarse al enemigo que luchar con sus hermanos en el sagrado ejército de la Patria. Todo lo demás son pamplinas. Pero creo que hay acusaciones más graves contra el desertor. Que hable el sargento Ruiz: el desertor en cuestión, ¿se entregó voluntariamente a nuestras tropas o intentó defenderse o incluso atacó a nuestras fuerzas?

SARJENTUA.—En honor a la verdad he de decir que disparó o por lo menos intentó disparar contra nuestras fuerzas. Si no lo hizo fue porque no le dio tiempo, ya que le arrebatamos el fusil sorprendiéndole por la espalda en el momento en que intentaba disparar, lo cual no quiere decir, por otra parte, que con anterioridad no hubiese disparado. Es más, si no le hubiésemos cogido prisionero, hubiera hecho una sarracina entre los nuestros.

SAGAR. JENER.—Está bien. Es suficiente. Creo que no hay dudas al respecto. Observad si el desertor ha terminado de confesarse.

SOL. KOR.—Parece que sí. Caminan hacia aquí (*hel bitez Pedro Mari, apeza eta bi soldaduak Sagarminaga jeneralaren ondoraino*).

SAGAR JENER.—¿Cómo te llamas y de dónde eres?

PEDRO MARI.—Pedro Mari Belarra, mi general, y soy de Errazu, en el valle de Baztán.

SAGAR. JENER.—Me han dicho que perteneces al regimiento «Córdoba». ¿No es así?

PEDRO MARI.—Sí, mi general, al tercer batallón, compañía de granaderos.

SAGAR. JENER.—Pues bien, ponte en posición de firme y escucha la sentencia: (*atabala jo beza piketeko soldadu atabalariak*) Pedro María Belarra, natural de Errazu, en el valle de Baztán, soldado del regimiento «Córdoba», tercer batallón, compañía de granaderos, se te condena a ser fusilado por la espalda por traicionar al Rey y a la Patria al desertar de

las filas del ejército nacional para unirse al enemigo. Deseo añadir que en esta deserción no se ha encontrado ningún atenuante y sí en cambio agravantes, como disparar o intentar disparar contra nuestras fuerzas. La sentencia de muerte será ejecutada inmediatamente y se confiará al capitán Pedro de Atienza, aquí presente (*hau kuadratu bedi, militariki agur eginaz*). Queda prohibido, en nombre del Rey, a cualquier soldado, de cualquier calidad o condición que fuese, dar voces por la gracia, so pena de la vida. He dicho (*atala jo beza piketeko soldadu atabalarriak*).

PEDRO MARI.—(*Jeneralari eta koronelari, mindurik, euskaraz*).
Hil egin behar nauzue! Nork eman dizue botere hori?

SAGAR. JENER.—(*Solano koronelari*). No le contestes, Francisco. Déjale en paz. Este es un asunto muy desagradable. De veras, siento tanto como tú el tener que fusilar a un paisano. Pero no podemos hacer excepciones. La ley es la ley y hay que cumplirla. ¿Qué dirían los castellanos si indultáramos a este muchacho de la pena de muerte? Sus corazones están hinchados de odio hacia el desertor y piden su cabeza a gritos.

SOL. KOR.—¡Pobre muchacho! Tiene un corazón noble. Le he conocido y me ha conmovido. Su gran ilusión era hacer fortuna en América.

SAGAR. JENER.—Lo siento. Yo también estoy pasando uno de los peores tragos de mi vida. Pero no hay nada que hacer. ¡Vámonos! (*Bihoaz*).

APEZA.—(*Gurutzefika Pedro Mari-ri emanaz*). Toma el crucifijo, hijo mío, bésalo y pídele fuerzas a Jesús en este supremo instante de tu vida.

PEDRO MARI.—(*Jesus-en belaun zaurituak muinkatuz*). Jesus Jauna, indazu kemena ene heriotzeko ordu larri honetan eta har nazazu, otoi, zure Erresuman (*erreinuan*).

APEZA.—Dentro de breves momentos serás juzgado de nuevo, Pedro Mari, pero esta vez no por los hombres, sino por Dios, por nuestro Señor Jesucristo a quien acabas de suplicar. Es el juicio supremo y definitivo para el hombre, el único juicio válido e inapelable. Pídele a Dios nuestro Señor que te sean perdonados tus pecados, así como yo te he perdonado en su nombre y que te conceda la felicidad eterna.

PEDRO MARI.—(*Jesus jauna berriro muinkatuz*). Jauna, barka iezazkiguzu gure zorrak guk gure zordunei barkatzen diegun bezala. Har nazazu, jauna, zure arbasoekin. Zure baitan aurkituko ahal dut egiazko Amerika, nik espero nuena baino aunitzez hobea!

APEZA.—¿Estás dispuesto?

PEDRO MARI.—(*Apezari gurutzefika itzuliz*). Sí, lo estoy. (*Bere-kiko*). Prest nago, Jauna, zure aintzinean aurkezteko, juzga nazazun. Ezazu nitaz (nizaz) kupida, Jesus maitea!

ATIENZA KAPITANA.—(*Bi soldaduri*). Vendadle los ojos al reo y colocadle junto a ese muro. (*Pedro Mari-ri*) Si quieres, hasta el momento de ser fusilado te sostendrán entre dos soldados.

PEDRO MARI.—(*Ahots irmoz*). No hazer falta. No temblar mis piernas (*jar bezate hormaren kontra*).

ATIENZA KAP.—(*Soldaduei*). Colocad al desertor cara al muro, ya que la orden es que sea fusilado por la espalda para su mayor ignominia. Así mueren los traidores. (*Atsedernaldi baten ondoren*). Soldados del piquete: la primera línea a seis pasos del reo. (*Beste egonalditxo bat soldaduak beren eginbeharrerako kolokatzen diren bitartean*) ¡Carguen! (*Tarte bat*) Apunten! (*Beste tarte bat*) ¡Fuego! (*Deskarga hotsa entzun bedi eta Pedro Mari-ren gorputza zerraldo eroriko da*).

ATIENZA KAP.—¡Soldados! Este es el final que espera a los traidores. Tenedlo siempre presente. ¡Viva el Rey! ¡Viva España!

SOLDADU OROK.—¡Viva!

(*Ahots ozen bat entzun bedi bastidore artetik*.)

AHOTSA.—Oi, nolako oinazea darion euskal odolaren gorriak!

OIHALA JAITSI BEDI

Donostian, Abenduak 21 (Santo Tomas egunez), 1981.